

majd a szülőkkel a problémákat, és a lehetőségeket. A szabadidő helyes eltöltése akkor alakul ki, ha a tantestületek erre a szülőket és gyerekeket egyaránt nevelik.

Megállapítható, hogy a tudatos oktató-nevelő munka alapja az ésszerű időbeosztás. A helyzetének feltárására, a fontosabb összefüggések megkeresésére, a leglényegesebb tennivalók megfogalmazására vállalkoznia kell a tanítónak. Nem a teljesség igényével – csupán az idő és a tanulói tevékenység kapcsolatának látószögéből – megfogalmazzuk a 6–10 éves tanulók időbeosztásának néhány feladatát. Úgy véljük, elemzésünk felhívja a problémás helyzetekre a figyelmet, s elősegíti a céltudatos pedagógiai munkát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. *Lénárd Ferenc*: Emberismeret a pedagógiai munkában. Tankönyvkiadó, Bp., 1981. 10., 80–85. 141. l.
2. *Dr. Orosz Sándor*: A tananyag elemzése. OOK. Veszprém, 1977., 69–70. l.
3. *M. Dr. Bartal Andrea–Dr. Szépbalmi Ágnes*: Adatgyűjtés és statisztikai elemzés a pedagógiai gyakorlatban. Tankönyvkiadó, Bp., 1982. 112–113. l.
4. *Sánta Pál*: Az iskola és a közművelődési intézmények. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982., 182. l. 8–9. l.
5. *Nanszákné dr. Cserfalvi Ilona*: A játék, a játékoság szerepe a kisdobosmunkában = A Tanító, 1981/9. sz., 27. l.
6. *Vajó Péter*: Az ötnapos tanítási rend tapasztalatairól és teendőiről = Köznevelés, 1983/21. sz. 7. l.

DOBÓNÉ BERENCSI MARGIT

Eger

A tanulók anyanyelvi tudatának erősítéséért

Két-három évvel ezelőtt Rózsa György *Kapcsoltam* c. műsorában az egyik fiatal játékos (óvónő) az első kérdésre nem tudott válaszolni. A kérdés így hangzott: „Kik a magyar nép rokonai?”. Felvételi vizsgákon is tapasztalható sok hasonló eset. Sajnos, még a magyar szakra készülő érettségizettek tekintélyes részének sincsenek megfelelő (elemi) ismeretei anyanyelvünkről. S én most nem csupán a grammatikára s az anyanyelvi készségek elsajátításának szintjére gondolok, hanem – az erre alapozandó – az anyanyelvről szerzett képzetek, fogalmak és élmények összességére. Arra a kérdésre pl.: hogy sorolja fel nyelvünk néhány jellegzetességét, esetleg finnugor rokonságra utaló vonását, kevesen tudnak válaszolni a felvételizők közül. Pedig már az általános iskolában szert tesznek a tanulók annyi leíró nyelvtani tudásra, tapasztalatra, amelyre bátran rá lehet építeni ezeket az ismereteket.

Ígaz – az utóbbi évtizedekben –, az egyre csökkenő anyanyelvi órák szükös lehetőséget biztosítanak számukra. Mégis – úgy gondolom –, a lelkiismeretes, a megfelelő felkészültséggel rendelkező tanárnak így is meg kell találnia a módját, hogy tanítványai a különböző életkorban és iskolatípusban eljussanak az anyanyelvi tudat kívánatos szintjére: szélesebb ismeretek és látókör birtokában alkossanak fogalmakat, szerezzenek élményeket anyanyelvünkről. A tankönyvek és a munkafüzetek, a szakirodalom segít bennünket ebben a munkában, s rejtetten a tantervi követelmények is ösztönzően hatnak, csak vállalkozunk kell erre a feladatra.

A *leíró nyelvtani* alapok elsajátítása és az idegen nyelvvel való összehasonlítás során számtalan alkalom nyílik anyanyelvünk jellegzetességeinek, magyarságának megmutatására.¹ A továbbiakban néhány ilyen lehetőségre szeretném a magyartanárok figyelmét felhívni.

A *hangtan* tárgyalásakor mutassuk meg tanítványainknak, hogy hangrendszerünk rendkívül változatos és gazdag, hogy nyelvünk szép, kellemes hangzású. Ennek oka, hogy hangjainkat tiszta, határozott artikulációval ejtjük; a magán- és a mássalhangzók között kedvező az arány (42:58); a rövid és hosszú hangmegfelelések léte; a hangok kedvező kapcsolódási módja; a mássalhangzó-torlódások kerülése stb.

Am, nemcsak mi tartjuk szépnek, kellemesnek nyelvünk hangzását, hanem az idegenek is. Idézhetjük pl. a közel száz nyelvet ismerő, olasz Mezzofanti vagy a Brockhaus-lexikon véleményét a magyar nyelvről. Mezzofanti a következőket írja egy cseh költőnek a múlt század elején: „Tudja, melyik nyelvet tartom az olasz és a görög után minden más nyelv előtt leginkább dallamosnak, és verselés szempontjából leginkább fejlődésre képesnek? A magyar.”²

A Brockhaus-lexikon adata: „A magán- és a mássalhangzók szép aránya, a hangok finom árnyalása, minden szótag egyenletes és tökéletes képzése, a magánhangzó-illeszkedés harmóniája pompássá és férfiasá teszik ezt a nyelvet.”³

Ne hallgassunk arról, hogy a magánhangzó-harmónia és az illeszkedés finnugor vonása nyelvünknek; az ősi nyelvben tiszta hangrendű szavak voltak; a vegyes hangrendűek az egyalakú toldalékok, a szóösszetétel és az idegen szavak átvételével alakultak ki (pl.: állni, zsebóra, pipa).

Ügyeljünk arra, hogy tanítványaink ne adjanak hitelt annak a nyelvi babonának, hogy a magyar egyhangú nyelv a beszédben sokszor előforduló *e* hang miatt. Az *e* valóban a leggyakrabban használt magánhangzó. Am, tudatosítsuk azt is, hogy a nyelvjárásokban *s* a regionális köznyelvben több variánsa él. Egyes vidékeken *é*-be hajló zárt *e*, a Dunántúlon *á*-ba hajló nyílt *ä*, Szeged környékén pedig sokszor *ö* hangot ejtenek helyette. A köznyelv is lehetőséget ad olykor-olykor az *e* hang *ö*-re való felcserélésére: veder ~ vödör, ser ~ sör, per ~ pör, fel ~ föl stb.

Mutassuk meg a tájnyelvi *kiejtés hagyományörző jellegét*. Pl. a palóc nyelvterületen néhány helyen még ma is ejtik a köznyelvi hangrendszerből már régen kikopott *ly*-t; vagy az illabialis *á*-t, az ún. „palóc” *á* ősi öröksége nyelvünknek. Győzzük meg tanítványainkat arról, hogy az iskolában elsajátított köznyelvet nyugodtan árnyalhatják, színezhetik anyanyelvjárásuk izeivel. Így egyénivé válik beszédük. Hivatkozunk azokra az írókra, neves személyiségekre, akik megőrizték nyelvjárásuk néhány jellegzetességét, akiknek hangját ismerik lemezről, a televízióból vagy a rádióból (Illyés Gyula, Váci Mihály, Fekete Gyula, Lőrincze Lajos stb.). Az *ö* példájuk alapján is ösztönözhetjük tanítványainkat arra, hogy bátran vállalják nyelvjárásukat, és ismerjék meg ennek értékeit, szépségét.

Kevés tanuló tudja, hogy a *magyar nyelv szókészlete igen gazdag*, hogy szavaink számát nyelvészeink egymilliónál is többre becsülik. Ennek a hatalmas mennyiségnek csak a töredékét találják meg az ÉKSZ-ben, a kétnyelvű szótárakban vagy a szakszótárakban.

Hívjuk fel tanítványaink figyelmét arra is, hogy anyanyelvünkben bőséggel találunk átvitt értelmű kifejezéseket. Érdemes szem előtt tartanunk Illyés Gyula megállapítását: „Magyar anyanyelvünk sajátosan képszerű, nem egyedülien persze a földön. Mégis csaknem szabályként fogadhatjuk el: minden olyan szó és kifejezés helyes – magyaros –, amely valamiféle képet ízlésünkre idéz elénk. Ez fő ereje költészetünknek is. A magyar meglepő módon a láttatás nyelve: magasabb fokon a vízióé.”⁴ Ez az adottság is oka – sok egyéb mellett –, hogy magyar nyelven elsősorban a lírában alkot-

nak világirodalmi színvonalú műveket. Csak e nyelvi képesség ismeretében értik meg tanítványaink, miért mond többet számunkra a *tök hideg kifejezés* jelzője helyett a *dermesztő, éles, metsző, csikorgó, farkasordító* stb., s miért vannak tele ábrázoló erővel a diáknyelvben a *díszmagyar*, „egyenruha”; *télesztópánka*, „gumicsizma”; *amőbáznak*, „nem állnak sorba” stb. képes kifejezések.

Nyelvünk legjellegzetesebb része a szókincs. Legősibb elemei az uráli, illetve a finnugor szavak. Bár számuk kb. 1000-re tehető, mégis ezekből fejlődtek ki a legterebélyesebb szócsaládok: pl. *fej, szem, forr, szer(et)*, s ezeket használjuk leggyakrabban. Érdekes erről a TESZ segítségével meggyőzni tanulóinkat. Szépirodalmi vagy köznyelvi szövegrészeket szavainak eredetét vizsgálva is megtapasztalhatjuk, hogy az ősi elemek előfordulása igen magas: 70–75% körül várható. Szaknyelvi szövegekben természetesen ez az arány kedvezőtlenebb lesz.

Szókincsünk bőven tartalmaz idegen szavakat is, hiszen történelmünk során nyelvünket szakadatlanul érték s érik idegen hatások. „Különösen gazdag az ilyen szavak áradása, ha a nagy társadalmi átalakulások idegen hatás közreműködésével mennek végbe, s a műveltségváltással a felépítmények idegen mintákhoz igazodnak (pl. a kereszténység felvétele) . . . Az idegen szavak aztán a lehetőségig hozzáidomulnak a nyelvhez, elvesztik idegen hatásukat, . . .”⁶ Ennek a folyamatnak napjainkban is tanúi lehetünk, pl. *televízió, kemping, diszkó, usánka* stb. Figyelmeztessük tanítványainkat az idegen és jövevényszavak közötti különbségre, s beszélgessünk el velük az idegen szavak használatával kapcsolatos elvekről s a helyes gyakorlatról.⁶

A szavak szerkezeti elemzése jó alkalom a szóalkotási módok rendkívül gazdag, változatos lehetőségeinek érzékeltetésére. Mutassuk meg képzőink szerepét, a jelentésváltozatok és jelentésárnyalatok, a tömörség létrehozásában, pl. a *-ság, -ség* képző poliszemantikus jellegét: *jóság* (elvont főnév); *Nyírség* (földrajzi név); *rendőrség* (gyűjtőnév); *uraság* (egyedi név). Alkalmassak képzőink a finom árnyalatok, hangulatok, stíláris értékek kifejezésére is, pl. *kér: kéreget, kérésel; száll: szállong, szálldos, szállingózik, szálldogál; Ilona: Ili, Ila, Ilu, Ilus, Ilka, Iles* stb.

Hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a szóképzés, a szóösszetétel, valamint az egyéb szóalkotási módok révén hatalmas szócsaládok jöhetnek létre, mert a nyelv a szókincsgyarapítást igen gazdaságosan végzi. Az ÉKSZ, a Helyesírási tanácsadó szótár, a HSZ vagy a Helyesírásunk szótári részében néhány szócikk, illetve címszó vizsgálatával könnyen bizonyíthatjuk állításunkat, pl. *állam, ház, szem, nyelv, véd, száll* stb. Az ilyen vizsgálatok során az is nyilvánvalóvá válik, hogy az újonnan keletkezett szavak a társadalmi, technikai haladás és a műveltség színvonalának fontos hírnökei, pl. *diákpárlament, filmbemutató, számítógép, rádiózás, tévézés* stb.

Ha anyanyelvünket az indoeurópai nyelvekkel összevetjük, szembetűnik ragozási rendszerének tömörsége, pl. a birtokos személyragozás (személyjelezés), a tárgyas ige-ragozás stb. A toldalékok alakilag azonosak vagy hasonlóak (ez természetes, hiszen az ősi személyes névmásokból alakultak ki), funkciójuk persze eltérő. Abban viszont meg-egyeznek, hogy mindkét paradigmasor a tömörséget szolgálja, feleslegessé teszi a névmás használatát, pl. apám (мой отец). Az *-m* utal a birtokos számára és személyére. A látom (я вижу его) *-m* ragja pedig kifejezi az egyes szám első személyű alanyt, s utal a 3. személyű tárgyra.

A tömörség nagyszerű eszközei az igekötők is. Hosszadalmas, bonyolult körülírással tudnánk csak helyettesíteni őket, pl. *feljegyez* „emlékeztetőül valahova, valamibe beír”; *kitekint* „rövid időre kinéz”; *megújul* „ismét (szinte) újjá, éppé, illetve frissé, elevenné válik, testben-lélekben megfiatalodik”.

Ősi öröksége nyelvünknek a névszói állítmány, bár tudjuk, más nyelvekben is megtalálható, pl. *A könyv érdekes.* (книга интересная) A ragozott, jelzett igei állítmány-

nyal időt, módot, az alany számát, személyét és a tárgyat is ki lehet fejezni, ezért a névszói állítmány használata visszaszorult, ritkábbá vált.

A szó szerkezetek tanításakor említsük meg, hogy a jelző és a jelzett szó viszonyának jelöletlensége szintén megőrzött régiség, pl. *új asztalokkal* (**С НОВЫМИ СТОЛАМИ**). A többséget jelentő számnévi jelző mellett a magyar egyes számot használ: tíz forint (**ДЕСЯТЬ ФОРИНТОВ**).

Jellegzetessége továbbá nyelvünknek, hogy a határozói viszonyokat nem előjárószóval, hanem leginkább ragokkal és névutókkal fejezi ki. Rag- és névutórendszerünk az évszázadok során rendkívül gazdaggá és árnyalttá vált. A határozó is ősi fejleménye nyelvünknek. Térben és időben az őshazában is tájékozódniuk kellett eleinknek. Ezért mutatkozik meg legtisztábban e két határozófajtnál az irányhármasság. Az elvontabb határozók később alakultak ki, ám az irányhármasság köztük is, sőt az egész rendszerben megtalálható.

Hívjuk fel tanítványaink figyelmét arra, hogy helyesírásunk hangjelölő, betűíró, s hogy rendszerének kialakulása hosszú, történeti fejlődés eredménye. Értelemtükröző voltának, logikájának bemutatása s az idegen nyelvek helyesírásával történő összehasonlítása révén nem nehéz bebizonyítanunk azt sem, hogy korszerű nyelvi műveltség nem létezik helyesírási alapok nélkül, s hogy más nyelvek helyesírása sem könnyebb, mint a miénk.

Folytathatnánk a felsorolást, ám az eddigiek is meggyőzhettek bennünket arról, hogy nincs szó a tanulók újabb terheléséről, tanterven felüli követelmények bevezetéséről, hanem csupán szemléletváltozásról. Ha a fent vázolt szellemben tanítjuk meg ezt a grammatikai minimumot, amely a művelt nyelvhasználathoz elengedhetetlen, tanítványaink bizonyára felfedezik a magyar nyelv egyedi vonásait. Ezáltal mélyebben, alaposabban megértik, s jobban megszeretik anyanyelvünket, s könnyebben felfogják az idegen nyelvek sajátosságait is.

JEGYZETEK

1. *Bárczi Géza*: Anyanyelvünk magyarsága. Magyar Nyelvőr, 1956. 1. sz. 1–15.
2. *Dávid András*: Nyelv és varázs. Tankönyvkiadó, 1980., Bp. 152.
3. Uo.: 130.
4. *Ilyés Gyula*: Iránytűvel (I. kötet) Szépirodalmi Kiadó, 1975. 693.
5. *Bárczi Géza*: Anyanyelvünk magyarsága. Magyar Nyelvőr, 1956. 1. sz. 6–7.
6. *Grétsy László szerk.*: Mai magyar nyelvünk. Akadémiai Kiadó, 1976. 16–17.

DR. DOMBI JÓZSEFNÉ

Szeged

A zenei képességvizsgálatok forrása

A zenetanítás során is felmerül az az igény, hogy tanítványaink képességeit a tapasztalatok mellett egzakt módszerekkel mérjük.

A zenei képességek vizsgálatára számos tesztet dolgoztak ki. Az egyes szerzők más-más képességket tartottak lényegesnek és alapvetőnek.

Meg kell jegyezni, hogy a zenei képesség egy változó (fejlődő, visszafejlődő) sze-